Dva sjećanja na Boženu Loborec povodom 100. obljetnice rođenja (Koprivnica, 2. lipnja 1926. – Koprivnica, 3. siječnja 2003.)[1]

1 Ova dva sjećanja napisana su na temelju izlaganja koja su autori održali na Znanstvenom kolokviju i sjećanjima „Božena Loborec – Koprivnica kao inspiracija: uz 20. obljetnicu smrti književnice Božene Loborec" (Koprivnica, 2. 6. 1926. – Koprivnica, 3. 1. 2003.), održanom u Koprivnici, u Galeriji Mijo Kovačić, 2. lipnja 2023.

Božena Loborec, teta Boža: kako sam ju doživio i kakvu ju pamtim

MILAN STANOJEVIĆ

Božena Loborec ili teta Boža, kako sam ju ja od milja zvao, bila je nesumnjivo jedna od važnih žena u mome životu. Moja majka, pružajući mi bezgraničnu, čistu, snažnu i neusporedivu majčinu ljubav, naučila me nesebično voljeti ljude bez obzira na to kakvi su i odakle su, već samo zato što su ljudi. Moja Jeka me je svom svojom neiscrpnom energijom i ljubavlju cijeli život, otkad znam za sebe, nastojala usmjeriti na pravi put i osigurati da ostvarim sve svoje potencijale kako bih bio sretan u životu. Moja Barbara bila je najveća ljubav moga života. Drugarica Bosančić bila je moja najdraža učiteljica. Drugarica Fuss bila je moja stroga, pravedna, kruta i matematički egzaktna najdraža razrednica. A teta Boža – ona je na neki način bila sve ovo zajedno.

Kada sam 1958. godine kao petogodišnji dječak iz siromašnog Vrha Letovaničkog došao u Koprivnicu, Jeka me je dovela u svoju podstanarsku sobu u kuću Loborčevih. Tako veliku i lijepu, ograđenu drvenim plotom, kuću s velikim dvorištem u kojem je dominirao prekrasan stari orah, iza kojeg se nalazila žičana ograda koja je dvorište odjeljivala od vrta u kojem su lijehe bile geometrijskom preciznošću odijeljene pomno obrezanim živozidom od oko pola metra. Vrt je obrađivala teta Marija, Božina mama, koja me je voljela kao unuka, a njezin suprug tetak Valko obožavao mi je pričati priče držeći me na koljenima u prekrasnoj primaćoj sobi s velikim lusterom i komodom koja je zapravo bila radio marke *Braun*. Teta Boža na početku nije imala puno vremena za mene. Stalno je nešto čitala, bila je u svojoj prekrasnoj sobi u koju baš i nisam imao pristupa. K teti Boži, u koju sam bio zaljubljen jer je, za razliku od svih mojih crnokosih žena, imala lepršavu plavu, uređenu kosu koja me je opčarala (sad bih rekao da je bila nalik na Marilyn Monroe), dolazili su različiti zanimljivi, lijepo odjeveni ljudi koji su ulazili na poseban ulaz koji je vodio u podstanarsku sobu moje tete Jeke i Boženinu sobu. Bio sam silno zaintrigiran time što se to tamo događa iza zatvorenih vrata Boženine sobe. Znao bih se prišuljati i osluškivati o čemu oni to tamo razgovaraju. Jednom su se vrata pokraj kojih sam stajao i radoznalo naćulio uši naglo otvorila, izašao je visok i naočit muškarac prelijepa lica s okruglim žičanim okvirom naočala i rekao mi da uđem. Ja sam se skamenio, bilo me je strah, što li će teta Boža pomisliti o meni. Ušao sam kako je gospodin tražio, uzeo me u krilo i upitao me kako se zovem i odakle sam i još nešto čega se sada ne sjećam. Teta Boža samo se smješkala i prijekorno, ali s nekim dobrohotnim razumijevanjem me gledala i nije rekla ništa. Oni su nastavili razgovor koji ja uopće nisam razumio, ali sam ostao sjediti na gospodinovu krilu sve dok oni nisu završili, misleći da tako moram, da ih još jednom ne razočaram. Kasnije sam saznao da je to bio Pjer Prpić. Od toga trenutka Božena i ja postali smo dobri. Ona me je često pozivala u svoju sobu u kojoj su bile

Slika 1. Milan Stanojević sa stanarima kuće Loborec na Jelačićevom trgu 7 u Koprivnici, 1958. (arhiva M. Stanojević).

neke porculanske figurice koje sam ponekad mogao uzeti u ruke i s njima se igrati. Božena me je uvijek pozivala k sebi kada bi imala neki plan sa mnom. Pričala mi je priču, pročitala neku knjižicu i razgovarala sa mnom kao da smo ravnopravni sugovornici, izvlačeći iz mene neke činjenice koje bi se na kraju mogle uklopiti u neku gotovu priču o meni i mome životu. Radila je to vrlo znalački, a ja sam se sve više otvarao i manje se sramio, pa je tako naš odnos postao posve otvoren i iskren. Božena je tako postala teta Boža koju sam mogao zagrliti i pitati bilo što baš kao i tetu Mariju, koju sam volio na drugačiji način.

Moj život u toj ranoj dobi bio je vrlo promjenjiv i došlo je vrijeme kad sam morao otići od Loborčevih k svojim roditeljima koji su dobili pristojan stan u kojem smo mogli živjeti kao obitelj. Nedostajali su mi razgovori, igre i priče s tetom Božom koju sam mogao posjećivati samo povremeno, ali se sjećam da je to za mene bilo veliko veselje i radost kada bih imao priliku susresti se s njom. U petom razredu osmogodišnje škole morao sam se odvojiti od svoje ljubljene učiteljice Dragice Bosančić. Bilo je to za mene prilično stresno, kako zbog neizvjesnosti kako ću se snaći s novim, toliko različitim nastavnicima u petom razredu, tako i zbog toga što sam znao da će mi hrvatski predavati teta Boža. Kako će to biti? Kako ću oslovljavati tetu Božu na nastavi? Hoće li mi ona poklanjati ocjene i tretirati me drugačije od ostale djece koja bi me zbog toga sigurno kažnjavala i poprijeko gledala? Toga da će me vršnjaci zadirkivati, a možda i izolirati, najviše sam se bojao. Već nakon prvog sata hrvatskog sve je bilo normalno, strah je nestao, teta Boža je postala drugarica nastavnica, a ja sam bio učenik kao i svaki drugi. Laknulo mi je. Kao i svako dijete u osmogodišnjoj školi, imao sam potrebu pisanja. Uzeo sam malu bilježnicu, zapravo blok za pisanje stranih riječi, i cijelog ga ispisao pišući jednu priču koju sam naslovio *Ljudi bez duše*. Ponekad bih pisao i u školi, pa me jednom nakon sata nastavnica Loborec priupitala što ja to pišem. Ja sam svoju pisaniju sakrio i nisam joj htio pokazati jer me je bilo strah i sram. No ona mi je tada rekla da bi voljela vidjeti što sam to napisao i o čemu i da joj se javim kada odlučim da bih joj to nešto mogao pokazati. Za nekoliko tjedana otišao sam nakon sata do nje i ostavio joj tekicu-rječnik svu ispisanu, tumačeći joj o čemu sam i zašto pisao. Ona me je pogledala svojim strogim, ali istovremeno pomalo zbunjenim pogledom i rekla da će, kada pročita, o svemu sa mnom popričati. Nakon nekoliko dana donijela mi je ispravljen uradak i jako me pohvalila za trud koji sam uložio u pisanje. Bilo je puno ispravaka, ali ja više nisam imao snage niti volje posvetiti se tome, a kasnije je u selidbama moj uradak negdje nestao. Sada za njim malo žalim zbog sentimentalnih razloga, ali čini mi se da ipak nema za čim žaliti. Prošlost je lijepa.

Jeka je jako željela da naučim jezike, pa me kao desetogodišnjaka u trećem razredu dala jednoj mladoj nastavnici engleskog jezika da me uči engleski. Ona se tek bila vratila iz Engleske, bila je mlada, prelijepa crnka, a imala je vestu od

Slika 2. Milan Stanojević s Marijom i Valkom Loborec u dvorištu njihove kuće, 1958. (arhiva M. Stanojević).

Slika 3. Milan i Božena na logorovanju na Zlatiboru, 1959. (arhiva M. Stanojević).

šetlanda za koju bih se najradije bio snažno priljubio da osjetim mekoću veste i miris prekrasne mlade žene. No to su ostale samo žudnje malog dječaka. U petom sam razredu imao predmet engleski jezik koji mi je predavala Mira Hadžiseli-

Slika 4. Milan i Božena na ljetovanju u Slanici, 1961. (arhiva M. Stanojević).

mović – sušta dobrota i nježnost. Bio sam u prednosti u odnosu na svoje vršnjake jer sam pomalo već nešto iz engleskog znao. Kako se ne bih dosađivao, teta Boža, koja je bila nastavnica hrvatskog i ruskog jezika, predložila mi je da me ona može učiti ruski privatno iz dobra srca te da prolazimo gradivo od petog do osmog razreda, a da na kraju svakog razreda polažem razredni ispit pred komisijom. Izgleda da je i teti Boži bilo stalo da naučim jezike i uspjela je realizirati onako kako je zamislila. Danas mi ti ostaci ruskog, kojeg još pamtim, jako dobro dođu kada se obraćam svojim malim pacijentima iz Ukrajine i iz Rusije jer tih par rečenica otvara duše mojih malih pacijenata. I tada se baš uvijek sa zahvalnošću i sjetom sjetim moje tete Bože. Kao da je znala da će mi taj ruski nekada u životu zatrebati. I tako su brzo prošle godine od petog do osmog razreda. Jeka je još 1963. otišla iz Koprivnice, a ja sam bio sa svojim roditeljima u Ekonomskoj školi, a 1967. smo dobili stan u „oficirskim" zgradama kad su se Sudrovi odselili za Zagreb. Povremeno bih odlazio do Loborčevih i družio se vrlo rado s njima. Oni su mi bili druga obitelj. Jeka me je 1968. godine upisala u Petu „Mišićevu" gimnaziju u Zagrebu, u razred gdje su bili sami zagrebački odlikaši, a razrednica stroga matematičarka Jozefina Fuss. Iz Zagreba nisam mogao često odlaziti u Koprivnicu jer sam morao puno učiti. Odlasci u Koprivnicu i druženje s tetom Božom, tetom Marijom i tetkom Valkom jako su mi nedostajali. Moji roditelji su dolazili u Zagreb da me vide i da provedemo par sati zajedno. Nakon toga sam upisao Medicinski fakultet u Zagrebu 1972. godine, a onda se 1974. preselio potajno nakon potajne ženidbe u Varšavu, gdje sam nastavio studij. Ujesen 1975. postali smo roditelji i kad sam prvi put došao ljeti 1976. godine u Zagreb, otišli smo k Loborčevima koji su već bili u novoj kući u novoj koprivničkoj ulici Mirka Viriusa. Stara kuća na Trgu Republike u Koprivnici bila je srušena, a s njome i dio moga prekrasnog djetinjstva koje sam proveo kod Loborčevih. Boženu smo kao obitelj redovito posjećivali i onda kad nam se rodio drugi sin. Obožavala je našu obitelj i našu djecu. Niti ona niti Jeka, koje se nisu najbolje slagale nakon političkih promjena devedesetih, nikada nisu željele da njihov odnos poremeti naše prijateljstvo i više od toga s tetom Božom. I za to sam objema jako

Slika 5. Radna soba Božene Loborec (snimljeno nakon njezine smrti, 2003. godine, arhiva Knjižnice i čitaonice „Fran Galović" Koprivnica).

zahvalan jer sam tako postao bogatiji čovjek za iskustvo druženja s izuzetnom osobom kakva je bila Božena Loborec.

Još me u petom razredu nastavnica Loborec naučila: *Što je to stil? Stil je način izražavanja misli. Svaki čovjek ima svoj stil.* I Božena – moja teta Boža – je doista imala svoj stil. Uvijek je bila svoja, nikad nije imala dlake na jeziku i svakome je rekla ono što iskreno misli, bez „fige v žepu". Nije se to baš uvijek i svima svidjelo, ali mene je naučila poštenju, radinosti i kako se vole ljudi, pa i onda kad ne misle kao ti. Nisam od nje uspio naučiti britkost i jasnoću izražavanja svojih misli, ali me je naučila pisati, što mi i sada jako koristi u mome stručnom i znanstvenom radu. Bila mi je čast što sam imao takvu učiteljicu i prekrasnu tetu.

Božin Mićo

Sjećanje na Boženu Loborec

DARKO PERNJAK

Fotelje na svijetlosmeđe štrafte strateški raspoređene po dnevnom boravku, dvije oko stolića s dubokom pepeljarom i treća ispred niskog duguljastog čajnog stola preko kojeg se pružao bijeli čipkani stolnjak. Bio je to Boženin radni prostor. Tu je primala mlađe kolege na razgovor i konzultacije. Pokušavam se sjetiti gdje je mene prvo posjela. Njezino mišljenje bilo je važno. Ne toliko zbog njezina društvenog utjecaja, koliko zbog stvarnog književnog autoriteta. Kad bi kao književnik početnik, a svi smo mi u nekom trenutku to bili, dobio njezino odobrenje, znao bi da si na pravome putu. Pa čak i kad bi ti izrekla kritiku, opet bi se osjećao bolje, znao bi što treba. Puno nam je svima značila za gradnju samopouzdanja. U tom smislu veličina i značaj Božene Loborec bili su veći nego što se to može upisati u književne kronike. Kod nje bih zapravo češće sjedio za blagovaonskim stolom u središnjoj prostoriji iz koje se stan granao na dnevni boravak, kuhinju i kupaonicu. Ona bi i tu imala svoj radni stol. Uzak stol uz prozor. S desne strane bio joj je prozor s pogledom na krušku. Na uskom stolu jedva je bilo mjesta za pisaću mašinu, ali uspijevala bi uz nju zgurati obaveznu pepeljaru. Pisala je okrenuta prema ulaznim vratima iza kojih je bila veranda s glavnim vratima. Onuda sam prošao svega jednom. „Dobar dan, došao sam u vezi stana", bilo je moje prvo obraćanje Boženi. Nakon razgledavanja stana na katu iznad nje uslijedilo je ispitivanje. Gdje supruga i ja radimo, čime se bavimo, koliko možemo plaćati stan. Slobodno bih mogao reći kako je podstanarstvo kod Božene bio moj prvi književni honorar. Pohvalio sam joj se da se bavim pisanjem, pišem priče, upravo radim na svojem prvom romanu. Valjda sam zvučao uvjerljivo jer nas je primila unatoč tome što naša ponuda nije bila ni izbliza konkurentna. Prihvatila nas je. Svako dalje kucanje na njezina vrata bilo je ono s unutarnjeg zajedničkog stepeništa što se dizalo od podruma do tavana. Da nas izabere za podstanare pomogla je i činjenica, kasnije smo shvatili, to što se moja supruga zove Sanja, baš kao i njezi-

na nećaka koja je prije emigracije živjela u stanu koji smo iznajmili. Dala si je truda i pročitala je moj prvi roman, srećom nikada objavljen. Zvao se *Podravci*. Bila je to priča o dva brata, jedan je bio seljak, drugi socijalistički direktor u Podravci. Nemušto sam namatao priču oko poštenog obraza jednog i privatizacijskih mućki drugog brata. „Mali, nije ti to za objavljivanje", bez okolišanja me sasjekla. Još nisam kročio sa zadnje stepenice, već me je sasjekla. Prostoriju je ispunila sumaglica, nedostajalo je zraka. Slušao sam zašto mi roman ne valja, napola uvrijeđeno, sve nešto kao dobro je i nije dobro, u tom trenutku nisam je baš najbolje razumio. Vidjela je kako mi njezino mišljenje baš nije najbolje sjelo, stoga mi je postavila neobično pitanje.

„Kako se osjećaš kad pišeš?"

„Osjećam se dobro. Osjećam se kao da mogu o svemu bez prestanka pisati i od svega napraviti priču."

„Eto vidiš, mali, onda samo piši. Pusti ovo, uzmi nešto drugo", rekla mi je.

Nakon nekoliko dana sam se ohladio i doista počeo pisati nešto drugo. Živjeli smo na adresi Mirka Viriusa 33. Iz zanimanja za to tko je bio Mirko Virius nastao je moj prvi roman *Procesija*, o kojem je Božena pohvalno napisala recenziju za *Glas Podravine*, čime je između nas dvoje uspostavljena trajna spona. Bila je s nama i kad smo doma donijeli sina Hrvoja. Zbog njega bi se često penjala k nama. Sanja i ja smo se kao njezini nadstanari, kako nas je od milja zvala jer smo joj „hodali po glavi", htjeli trajno nastaniti na katu iznad nje. Htjela je i ona. Nažalost, o našoj etaži odlučivao je njezin brat s kojim nismo uspjeli postići dogovor. Odselili smo se i naša povezanost je s vremenom blijedila. Putevi su nam se razišli. Otišla je kroz nekoliko godina i Božena. Ostala su vrijedna sjećanja i neizmjerno poštovanje prema Boženi koja nam je, kako se otprije nismo poznavali, kao potpunim strancima pomogla u životu. Ponajviše podrškom i savjetom. Ostao je godišnji susret na groblju kad joj zapalimo lampaš. Ponekad nešto kažemo, ponekad teško uzdahnemo. Božena, ostala si zauvijek u nama.